

ISSN 0350–185x

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXI, СВ. 3–4

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горјан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пипер, др Слободан Реметић, др Живојин Сјанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викјор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД

2015

ISSN 0350-185x, LXXI, св. 3–4 (2015)

UDK: 811.163.41'373.45

COBISS.SR-ID 218552076

DOI: 10.2298/JF11504251P

Примљено: 2. јуна 2015.

Прихваћено: 10. јуна 2015.

Оригинални научни рад

СНЕЖАНА М. ПЕТРОВИЋ*

Институт за српски језик САНУ

Београд

МАРИЈА С. ЋИНЂИЋ**

Институт за српски језик САНУ

Београд

КУЛТУРНА ПОЗАЈМЉЕНИЦА – СРПСКИ ЈОГУРТ ИЗМЕЂУ ИСТОКА И ЗАПАДА***

Рад разматра историјат и порекло речи *јогурт* у српском језику, самостално и у пословици *Ко се једном на млеко ојече, њај и у јогурт дуга*, из перспективе раздвајања слојева османског, постосманског и нетурског културног наслеђа, као и његову семантичку посебност у односу на турски предложак. У светлу процеса културног позајмљивања ова реч посматрана је и у ширем, балканском и европском контексту.

Кључне речи: *јогурт*, српски језик, турцизам, културно позајмљивање, фразеологија.

1.1. Етимологија: Српска именица *јогурт* потиче од тур. *yoğurt*¹ ‘кисело млеко’ (ŠKALJIĆ 1979: 371), али путеви њеног преу-

* snezzanaa@gmail.com

** mdjindjic@orion.rs

*** Овај чланак је резултат рада на пројектима „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“ (бр. 178007) и „*Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*“ (бр. 178009) које у целини финансира Министарство просвете, науке и технологије Републике Србије.

¹ О традицији конзумирања јогурта међу турским народима сведочи чињеница да је реч *yoğurt* потврђена још у XI веку, у два значајна споменика турске писмености – *Kutadgu Biligi* Јусуфа Хаса Хаџипа (КОВУА 2013: 829) и у *Divan-ü Lügat-it Türk* Махмута Кашгарлија (ЏЕТИЊ 2005:195). У другом извору забележена је у облику *yogrut*, заједно са још деветнаест назива за млеко и млечне препађевине,

зимања и њен семантички садржај нису јасни и неспорни као што је то њено изворно порекло. Да бисмо указали на, са стриктно лингвистичке тачке гледишта, не тако очигледне проблеме у процесу позајмљивања и понудили решења за неке од њих, настојаћемо да објаснимо специфичан „случај“ домаћег *јогурџа*, и као лексичке јединице и као реалије, те да осветлимо реч *јогурџ* из филолошке и културноисторијске перспективе, сместивши је у шири ареалан и друштвени контекст.

1.2. На нивоу фонетске адаптације, турцизам *јогурџ* представља очекивани рефлекс турског предлошка, уз одражавање старијег и западнорумелијског тур. -g- (**yogurt*), поред -ğ- (*yoğurt*) > срп. -z-. Међутим, судећи према лексикографским изворима, у погледу семантике ствар је сложенија. Речник САНУ (РСА) дефинише *јогурџ* као „врсту киселог млека укисељеног изазивањем нарочитог врења и размућеног после кисељења; кисело млеко уопште“, чиме, очигледно, прави разлику између „размућеног“ киселог млека и оног које то није. Речник Матице српске (РМС) ову реч објашњава као „млеко укисељено помоћу нарочитог фермента“, а Речник српскога језика (РСЈ) ту дефиницију незнатно варира: „кисело млеко укисељено нарочитим врењем“.² Једини лексикографски приручник који *јогурџ* експлицитно дефинише у значењу које познаје огромна већина говорника српског (и бившег српскохрватског) језика јесте *Велики речник сѝраних речи и израза* (КЛАЈН / ШИПКА 2010: 559): „ферментисани млечни **напитак** (истакли аутори) који се добија помоћу бактерије *Lactobacillus bulgaricus*“.³

2. Историјат речи у српском језику: Како бисмо објаснили када и како се догодила семантичка промена ‘кисело млеко’ → ‘млечни напиток’, поћи ћемо траговима првих сведочанстава речи *јогурџ* у српском језику. У писаним изворима из XIX века на српско-хрватском говорном подручју, у доба још живог контакта са турским

што говори о развијеној и старој култури њиховог припремања међу народима Средње Азије (КАРААЃАЌ 1988: 176). Порекло саме речи *yoğurt* везује се за две турске лексичке породице: *yoğur-* ‘месити’ и *yoğur-* ‘згушњавати, чинити густим’ (СЕВОРТАН 1989: 207–208; ЕРЕН 1999: 455–456).

² Ни РМС ни РСЈ не наводе примере употребе ове речи у књижевном језику.

³ Други том РМС изашао је 1967, седми том РСА 1973, а РСЈ 2007. године. Једино је РМС можда био припремљен за штампу пре широке производње ПКБ-овог јогурта, али су аутори остала два приручника, посебно РСЈ, морали бити свесни разлике у значењу између *киселог млека* и *јогурџа*.

језиком, реч *јогурт* посведочена је пет пута, и то у значењу ‘кисело млеко’, као и у турском језику.⁴

2.1. Две најстарије потврде, из прве половине XIX века, потичу са територије Босне и Херцеговине.

2.1.1. Прва је из мемоарске књиге *Поглед у Босну* Матије Мажуранића: „На концу јела увек следи јогурт (кисело млеко), разми ако га нема.“ (MAŽURANIĆ 1842: 65). Ова реченица је део ширег описа обичаја Турака у Босни везаних за исхрану и кулинарство и може се претпоставити, на основу ауторовог објашњења датог у загради, да је *јогурт* био недовољно познат део турске традиције. Он се налази и у малом глосару турских речи датих на крају ове књиге (MAŽURANIĆ 1842: 76–80).

2.1.2. Друга потврда је из књиге *Народно благо* Мехмед-бега Капетановића Љубушака, из шаљивог одељка под насловом *Дувањски арзухал*: „Најприје смо ми зуђурт, / Не једемо ни јогурт; / Рад би чинит ја сукјут, / Ал не могу господо!“ (КАПЕТАНОВИЋ 1888: 324). У предговору том поглављу аутор пише: „То је молбеница коју је из Дувна (Жупањца) 1806. године опремио неки ага у Травник на босанску владу молећи да буде на које друго мјесто премјештен и постављен са својом четом, јер због многијех оскудица, било му се веома досадило у Жупањцу сједети. Ова молбеница у оно вријеме тобож је као турски писата и састављена (истакле С. П. и М. Ђ.), али ипак већина је нашег језика, те се о њој међу нашим народом много нешта прича и говори, па за то сам и њу – протумачивши турске ријечи – овђе уврстио...“ (КАПЕТАНОВИЋ 1888: 317). Из овог објашњења, као и из самог примера, јасно је да се ради о тексту писаном хибридном српско-турским језиком, у коме *јогурт* пре има статус стране речи употребљене у домаћем контексту, него ли позајмљенице. Истовремено, уколико се прихвати Мажуранићево датирање *Дувањског арзухала*, ова потврда би имала статус најранијег записа, из 1806. године. Ово је уједно и једина потврда речи *јогурт* коју наводи ŠKALIC 1979, што може сведочити и о њеној нераспрострањености на територији Босне и Херцеговине.

⁴ Овај број треба прихватити као минималан налаз. На примеру ове речи показало се да су и најрелевантнији лексикографски извори попут РСА и РЈА недовољно поуздани у преношењу потврда, чак и када се овде посебно наведене књиге: Капетановић 1888, Поповић 1884, Илић 1894, налазе на списку њихових извора. РСА од четири пронађене потврде бележи само једну, Матије Мажуранића, док, на пример, из једне исте строфе Јована Илића обрађује реч *бујуклија*, али не и *јогурт*. РЈА одредницу *јогурт* уопште не региструје.

2.2.1. Хронолошки прва потврда из Србије забележена је у речнику *Турских и других истоочанских речи*, где се *јогурѝ* дефинише као ‘кисело млеко’, а „нарочито се тако зове кисело млеко, које је удешено на особит начин, те су Турци на њега врло пишман и у Цариграду га се много продаје“ (Поповић 1884: 105–106).

2.2.2. Пет година касније реч *јогурѝ* бележи М. Ђ. Милићевић у истоименој причи у књизи *Кнез Милош у ѝричама*: „У старије време, они што носе у ведрицама кисело млеко, те продају по граду, обично су викали: – Јогурт! Јогурт! А то турски значи: кисело млеко! Кнез Милош чује једном ту вику, па дозове продавца и упита: – Шта ти је у судима? – Кисело млеко, господару! – Па што тако не вичеш, оца ти твога! Сто батина ћу ти ударити, ако те још једном чујем да се продереш: *Јогурѝ! Јогурѝ!* Од тога доба почели су викали: *Млеко кисело!* и *Кисело млеко!* место турскога: *Јогурѝ!*“ (Милићевић s.a.: 182).⁵ Иако је књига изашла из штампе у последњој деценији XIX века, на основу тога што Милићевић анегдоту смешта „у старије време“, може се помишљати да она потиче из прве половине XIX века, што би је чинило првом потврдом са територије Србије. У наведеном тексту реч *јогурѝ* је употребљена на исти начин као и у потврдама из Босне и Херцеговине – као реч чије је значење потребно објаснити, што подупире тврдњу да је у то време (XIX век) имала статус неодомаћене, нејасне туђице. Ова потврда може бити и сведочанство о лексичким остацима турске урбане културе у времену када у српским градовима готово да Турака уопште више није било.

2.2.3. Трећа деветнаестовековна потврда из Србије лексеме *јогурѝ* забележена је у песми Јована Илића, објављеној 1894. године. Ту се реч *јогурѝ* користи у придевском значењу ‘кисео’, уз *млеко*, а у опозицији према *ѝаѝѝли* ‘сладак’: Тамо има крушка једна, / Крушка једна ма вриједна, / Око ње су р’јеке двије, / Р’јеке двије бујуклије, / Једна р’јека јогурт мл’јека, / Друга р’јека татли мл’јека! (Илић 1894: 138). Ово је пример околиналне употребе лексеме *јогурѝ* у песничком језику, пошто Јован Илић као средство поетског израза користи ретке и неодомаћене турцизме, па чак уноси и турске речи у српски текст.⁶ И у овој књизи *јогурѝ* је сврстан у речник мање познатих речи, као што је то случај и код Мажуранића (§ 2.1.1.).

⁵ Овде цитирано издање није датирано, али се свакако ради о почетку XX века, док је прво издање штампано 1891. године.

⁶ С. Ђинђић наглашава да је Илић, будући добар познавалац турског језика, користио турцизме у изворном турском значењу и као пример наводи и реч *јогурѝ* (Ђинђић 1976: 556). У прилог овој тврдњи сведочи и реч *бујуклија* из исте строфе, такође хапаксна потврда ове именице турског порекла, в. Петровић 2000: 810–811.

2.3. Изведеница *јогурција* посведочена је у два публицистичка текста из средине XIX века: „У Београду добро би било на јогурцие пазити да овако млеко не продају и да не киселе млеко сь типсом“, 1847. година (РСА) и „Нити је икад међу избирачима било више јогурција, бозација... него што је било на овогодишњем избору, 1864. година (РСА). Иако у РСА њена семантичка дефиниција гласи ‘онај који прави или продаје јогурт’, треба напоменути да се у изворима сам *јогурт* не помиње.

2.4.1. Међутим, у монографији Симе Тројановића *Сѣларинска српска јела и њића* забележени су облици *јагурџа* и *огурџа*, као народне речи које Срби у источној Србији користе у значењу ‘врста млечног пића’: „У млечно пиће особито треба рачунати огурту или јагурту (Срби кажу огурта или јагурта. Власи само јагурта и копаонички Цинцари дјаурт (ово „д“ упола је „т“), код Турака јогурт значи обично кисело млеко). За зимњу се јагурту млеко вари и скине скоруп (влашки „змитина“). Срби Сумраковчани неки пут праве јагурту од варена млека, али је другог дана долију невареним млеком, трећег вареним итд. Јагурта се пије као пиће а једе и место чорбе пред ручак и вечеру. Ресавци држе јагурту у јагуртару. Они праве јагурту од варена млека, и то од Ђурђева дне па на даље. Чим саспу млеко у јагуртар, обесе га о острушке (криво дрво) и дигну у висину“ (ТРОЈАНОВИЋ 1896: 116–117).

2.4.2. Ове потврде из источне Србије, заједно са описом и додатним објашњењима, значајне су из барем два разлога. Најпре, њихови фонетски ликови указују на то да су ове речи, без сваке сумње изворно турског порекла, у српском језику претрпеле извесне измене у односу на турски предлогачак. Варијанта јагурта је највероватније преузета преко неког језика посредника, а по свему судећи у питању је био влашки или неки од арумунских дијалеката, како се то наговештава и у самом запису. У прилог овој тврдњи, а упркос томе што од савремених говорника из тога краја нисмо успели да добијемо адекватну потврду, стоје фонетски блиске румунске и арумунске еквиваленте: рум. *iaurt* (ТИКТИН 1986) и арум. *yeaurte* (РАРАНАГИ 1963: 522).⁷ Свакако не треба занемарити ни то што је реч забележена у крају у коме је било и још увек има влашког становништва, као и то што су Власи сточарски народ са веома богатом традицијом спра-

⁷ У турским језицима су посведочене потврде са почетним *ya-* које се најчешће објашњавају као резултат укрштања са тур. *yağ* ‘маст’ (СЕВОРТАН 1989: 207), али је мало вероватно да су оне имале утицај на фонетски лик речи из источне Србије.

вљања млечних прерађевина. Варијанта *огурџа* је највероватније секундарно измењени облик изворно тур. *yoğurt*, са променом рода и испадањем почетног *j-*, уп. потврду из Бољевачког среза из 1925. године: *јогурџа* ‘јогурт’: „Чобани код оваца праве јогурту коју пију лети место воде“ (РСА). Пошто овакве фонетске промене нису карактеристичне за српске турцизме, и у овом случају се може размишљати о постојању језика посредника. Значај ових потврда огледа се и у томе што се ту први пут у српским изворима *јогурџи*, у варијанти *јазурџа* и *огурџа*, дефинише као пиће, а не као јело.

2.5. Прва писана потврда речи *јогурџи* из прве половине XX века забележена је у приручнику из области млекарства и датирана у 1933. годину (РСА). Тада она поново улази у српски језик, овог пута посредно, преко неког од западноевропских језика, највероватније француског. Међутим, овај назив неће ући у ширу употребу пре почетка друге половине XX века. Тек када 1964. године започне масовна производња овог млечног производа у „Пољопривредном комбинату Београд“, највећем произвођачу млечних производа у бившој Југославији, и реч *јогурџи*, у јединственом значењу – ‘врста млечног напитка’, својственом само говорницима са територије бивше Југославије, учврстиће се као позајмљеница у српско-хрватском вокабулару.

3.1. Јогурт као производ код нас и на Западу: Индустијска производња „Пољопривредног комбината Београд“ развијена је по угледу на западноевропску технологију и стандарде.⁸ Пошто документација о технолошкој историји овог предузећа није доступна, један од дугогодишњих водећих технолога овог предузећа, Душан Марковић, саопштио нам је да су приликом припрема за почетак производње јогурта делегације технолога боравиле на стручној обуци у фабрикама „Даноне“. Међутим, по његовим речима, бактеријске културе које су послужиле као основа за ферментисане млечне производе откупљиване су од малих локалних произвођача са подручја Србије, углавном источне. Могуће је да управо у том податку и могућности преузимања локалног начина производње (в. § 2.4.2.) лежи објашњење порекла „течног“ јогурта у нашој средини где се он пије, док се на готово свим осталим меридијанима једе кашиком.

⁸ Течни јогурт се правио још од 1953. године у ПКБ-у, али је пакован у стаклене флаше од пола литра што није омогућавало масовнију производњу. Детаљније о технолошкој разлици између производње јогурта и киселог млека у ПКБ-у в. MARKOVIĆ 2009: 157–162.

Да би се овај „несклад“ објаснио, неопходно је видети како је и када јогурт пренет у Европу и да ли је тај пут ишао преко Балкана.

3.2. Под различитим, али довољно препознатљивим генеричким именима, јогурт је распрострањен на свим континентима.⁹ За разлику од релативно касног помињања *јогурт*а у српским изворима (XIX век) и неспорног статуса туђице у тим списима,¹⁰ западна Европа се, према писаним изворима, упознала са јогуртом још у време Сулејмана Величанственог, у XVI веку.¹¹ Прича каже да је француски краљ Франсоа I имао хроничне стомачне тегобе и да се његова мајка обратила Сулејману Величанственом са молбом да пошаље доктора. Султан је изашао у сусрет молби и послао једног јеврејског лекара на француски двор, који је краља лечио на првом месту јогуртом, чији је начин припреме била тајна (ÖZDEN 2008). Због благотворног дејства јогурта на његово здравље, краљ Франсоа I назвао га је *млеком вечног живоџа*. Без обзира на то што се ова прича помиње у многим научним и научно-популарним радовима, остаје могућност да је посредни легенда. Међутим, производња и конзумирање јогурта нису масовније ушли у културу исхране Европљана све до позног XIX, а процват су доживели тек у XX веку. За обогаћивање западноевропског јеловника новим млечним производом најзаслужнија су три емигранта са европског Истока с почетка XX века.

3.2.1. Један од њих је Стамен Григоров из Бугарске, који је 1905. године на Универзитету у Женеви открио бактеријску културу заслужну за процес ферментације киселог млека. Она је касније названа *Lactobacillus bulgaricus* према њеном проналазачу. (<http://www.stamengrigorov.org/?current=whois>).¹² Свој проналазак

⁹ О интересовању научника за њега, како технолога, тако и лингвиста и филолога, сведоче бројни радови о *јогурт*у у турском језику, а једна од библиографија које садрже разноврсне радове, од лингвистичких преко етнографских до технолошких, може се наћи на овој интернет адреси: <https://docs.google.com/document/d/1hBSeSqPoWeANC-SIVAN6NfhiiTaJOLD-VHxRctgNhxQ/edit>.

¹⁰ В. § 2.1. и § 2.2.

¹¹ У неким, углавном бугарским изворима, може се наћи на податак да је јогурт на француски двор Луја XI донео јерменски изасланик османског султана половином XVII века (http://www.democrit.com/the_news.php?n=48). Исти извори наводе и да се производ заправо звао *бугарско кисело млеко*, што је мало вероватно, с обзиром на то да је у Париз стигао из Цариграда.

¹² Григоров је био пореклом из околине Трна, града на данашњој српско-бугарској граници. Према доступним подацима, кисело млеко из којег је издвојен *Lactobacillus bulgaricus* донето је управо из Трна. Легенда каже да му је кисело

објавио је у раду: Grigoroff, Stamen. Étude sur une lait fermentée comestible. Le “Kissélo mléko” de Bulgarie. *Revue Médicale de la Suisse Romande*. Genève. Georg&G., Libraires-Éditeurs. Librairie de L’Université, 1905. Из самог наслова се види да Григоров није користио реч *јогурт*, већ *кисело мляко*, као што се и данас у бугарском чини.¹³

3.2.2. Други је руски научник Иља Иљич Мечњиков, нобеловац, сарадник и ментор Григорова и човек најзаслужнији за популаризацију *јогурта* на Западу, где је ширио уверење о његовом лековитом дејству и благотворном утицају на дуговечност.¹⁴ Он се такође бавио гајењем ових бактеријских култура у Пастеровом институту у Француској, које ће послужити као основа за индустријску производњу јогурта.

3.2.3. Трећи је Исак Карасо, Сефард из Солуна, града који је у то време био у саставу Османског царства. Он је започео прву индустријску производњу јогурта у Европи, основавши 1919. године у Барселони фабрику под именом „Даноне“, која је и до данас остала светски лидер у производњи јогурта.¹⁵ Као основу за свој производ искористио је управо културу која је изолована у Паризу у Пастеровом институту, на основу узорка који је проучавао Стамен Григоров (YURDAKÖK 2013).

3.3. Овај кратак историјат појављивања јогурта у Европи показује да његов пут на Запад, иако је кренуо из Османског царства, није ишао преко Балканског полуострва. Балкански народи сусретали су се са овим производом у више наврата и у различитим раздобљима – преко османске традиције закључно са XIX веком и под западноевропским утицајем у XX веку.

млеко спаковала за пут у Женеву супруга Даринка у *рукайку*. То је посуда са дршком чији се назив својим фонетским ликом може везати само за српски језички простор, јер је *-у-* у *рука(й)ка* од псл. *-о-* у **rоka* (СКОК 3: 168). У бугарском су посведочене две варијанте: са *-а-* (*ракатка*) и са *-ъ-* (*рѣкатка*) (БЕР 6: 367). Разумљиво, пошто се ради о граничној српско-бугарској мешовитој средини, сам назив посуде не може бити посредан доказ о српском пореклу *јогурта*, односно *киселог млека* које је послужило као основ за издвајање чувене бактеријске културе.

¹³ На пример, у његовој родној кући у Трнову данас се налази *Музеј киселог млека* (буг. *Музей на киселото мляко*).

¹⁴ Посебно је томе допринела његова научно-популарна књига: Élie Metchnikoff, *The Prolongation of Life: Optimistic Studies*, New York, 1908.

¹⁵ Године 1929. преселио је седиште фабрике у Француску, 1942. отворио је прву фабрику у Сједињеним Америчким Државама, а 1947. почео са производњом првог воћног јогурта за америчко тржиште.

4.1. Културна позајмљеница: На основу историјско-лексикографских података из речника могуће је стећи увид у то када се реч *јогурт* јавља у европским и балканским језицима и закључити ком слоју културних позајмљеница припада.

4.2.1. Супротно већини османских турцизама, реч *јогурт* најпре је посведочена у западноевропским, па тек онда у балканским језицима. Облик *yogourt* у француском језику датира се у XV век, али се у истом извору наводи да се веома ретко среће пре XIX века, када га је у употребу увео Иља Иљич Мечњиков (DAUZAT / DUBOIS / MITTERAND 1964: 803)¹⁶. Неки сматрају да је ова реч позајмљена из бугарског, али пошто је поменута петнаестовековна потврда (око 1432. године) из само једног француског путописа (БЕР 2: 104), не може се установити да ли је позајмљена из турског или бугарског језика. У прилог истинитости ове или неке друге приче могу ићи поздане потврде енглеског *yoghurd*, *yoghourt* из XVII века (CRYSTAL 2012: 132).

4.2.2. Но без обзира на ово релативно рано датирање речи у француском и енглеском језику, у већини других западноевропских и источноевропских језика реч *јогурт* посведочена је први пут тек у XX веку: рус. *йогурт*, пољ. *jogurt* (BAŃKOWSKI 2000: 594), чеш. *jogurt* (REJZEK 2001: 253), нем. *Joghurt*, хол. *yoghurt*, шв. *yoghurt* (KLUGE 1967: 543), да поменемо само неке. Ове речи се углавном сматрају новијим, двадесетовековним позајмљеницама, преузетим не непосредно из турског, већ посредством неког другог језика.¹⁷

4.3.1. У неким од балканских језика реч *јогурт* је саставни део османског наслеђа, као што је то случај са бугарским *йогурт* (БЕР 2: 104) и *југурт* (Илчев 1974)¹⁸, грчким *γαούρτι*, *γαурти* (ЛКНЕ 2001:

¹⁶ Ова констатација мора се узети са резервом, пошто сам Мечњиков, према нама доступним изворима, реч *јогурт* није користио, в. на пример Г. А. Макаров, О дієтическомъ значеніи «кислаго молока» проф. Мечникова. Клиническія наблюденія изъ СПб. С.-Петербургъ. Изданіе К. Л. Риккера. Невскій пр., 14. 1907.

¹⁷ Тако стоји у свим наведеним приручницима, осим у: KLUGE 1967: 543. Непосредни етимон у сваком од поменутих језика различито се одређује, а његово прецизније дефинисање захтевало би студију значајно већег обима. На ову тему објављен је само један рад који се бави историјатом *јогурта* у руском језику, у коме се анализирају различити руски облици ове речи, дискутују њихови први писани помени и као језик из кога је реч непосредно позајмљена одређује се бугарски, и то за све словенске језике (Добродомов 1972: 67), што је мало вероватно.

¹⁸ Ова бугарска реч сматра се застарелом и није у свакодневной употреби, а уместо ње се користи домаћи израз *кисело мляко*.

308; МПАΜΠΙΝΙΩΤΙΣ 2011: 300), арумунским *yeaurte* (ΡΑΡΑΝΑΓΙ 1963: 522) и румунским *iaurt* (ΤΙΚΤΙΝ 1986: 323)¹⁹.

4.3.2. Са друге стране, албанско *jogurti* и македонско *jogurti* посведочени су касније, у XX веку, и могу се тумачити или као посредне позајмљенице преко српског, односно неког од западноевропских језика, или као новији, постосмански слој.

4.4. Јогурт као реалија у највећем делу Европе није део традиционалног наслеђа, а тако је у извесној мери и на Балкану. Следствено томе, ни реч *јогурт* није позајмљеница настала као последица контакта двеју народних култура, *еџноисторијска њозајмљеница*, већ спада у групу *културноисторијских њозајмљеница*.²⁰

5.1. Народна пословица: Као илустрација слојевитости турског наслеђа у савременом српском језику послужиће нам пословица која као важан елемент садржи лексему *јогурт*: *Ко се једном на млеко ојече, њај и у јогурт дува*. Она није забележена у речницима,²¹ али је наше за ову сврху спроведено истраживање на узорку од сто педесет испитаника показало да, независно од узраста, незнатна већина анкетираних зна за ову пословицу, а да је само трећина од њих активно користи.²² С обзиром на то да у турском језику постоји готово истоветна пословица: *Sütten ağzi yanan yoğurdu (veya ayranı) üfleyerek yer (veya içer)*, може се основано претпоставити да је домаћа потврда њена преведеница.²³ У прилог томе да се ради о калку са турског иде и постојање готово идентичне конструкције у грчком језику: *Ὅποιος καεὶ στο χυλό, φυσάει καὶ το γιαούρτι* „Ко се на кашу опекао, тај и у јогурт дува“.²⁴ Одсуство српске пословице из

¹⁹ Треба напоменути да грчка, арумунска и румунска потврда одражавају новији рефлекс тур. -ğ-, док бугарске и српска рефлектују старије и западнорумелијско -g-, в. § 1.2.

²⁰ За терминолошку дистинкцију в. Десницкаја 1988: 134.

²¹ Ова пословица помиње се у чланку Олге Зиројевић „Из османске баштине“ као неодомаћени калк који се замењује фреквентнијом *Кога су змије ујedale и гуштера се њлаши* (Зиројевић 2014).

²² Као еквивалент који активно користе, велика већина анкетираних навела је пословицу *Кога су змије ујedale, њај се и гуштера њлаши*. Знатно ређе се јављају примери: *Жежен кашу лади и Ојарени кашу хлади*.

²³ Реч *јогурт*, у ретким случајевима замењена је у турском речима које означавају неку течност (*сурутка, њиво*), али је њихова употреба искључиво индивидуална.

²⁴ Разлика је једино у томе што је уместо српског *млеко* и турског *süt*, употребљено грчко *χυλόс* ‘каша’. У другим балканским језицима није посведочена

писаних извора указује на то да се ради о резултату калкирања новијег датума и да ни она, као што би се очекивало, није део османског наслеђа. Иако употреба ове пословице међу испитаницима није географски нити генерацијски диференцирана, могуће је да је њеном ширењу значајно допринело то што се помиње у једној епизоди култне сарајевске телевизијске серије „Топ листа надреалиста“, почетком деведесетих година XX века.²⁵

5.2. У анкети су посведочене и пословице истог значења у којима се речи *млеко* : *јогурѝ* замењују елементима који означавају опозицију ‘топло’ : ‘хладно’, на пример: *Ко се на сунцу ојече, ѿај и у Месецу дува.*²⁶

6.1. Закључак: На основу анализе првих потврда речи *јогурѝ* у писаним изворима, прегледа историјата самог производа, као и савремене употребе пословице са лексемом *јогурѝ* као једним њеним елементом, може се рећи да се код овог „Wörter und Sachen“ феномена у српском језику и у нашој средини ради о мешању османског, постосманског и нетурског наслеђа. Реч *јогурѝ* јесте посведочена још у доба живог контакта са османским турским језиком и културом, у XIX веку, али је у то време имала статус неодомаћене туђице. Као одомаћена позајмљеница забележена је тек од средине XX века, када је вероватно непосредно преузета из неког од европских језика, па би тај лексички слој могао спадати у нетурско наслеђе или у спој интернационализма и ревитализованог турцизма из османског периода. Народна пословица *Ко се једном на млеко ојече, ѿај и у јогурѝ дува* представљала би најновији слој постосманских позајмљеница.

6.2. У XIX веку у српском језику *јогурѝ* је значио исто што и *кисело млеко*, али се од средине XX века осамосталила и постала доминантна употреба ове именице у значењу ‘млечни напиток’, а данас се чак може рећи и да је *јогурѝ* производ потпуно различит од *киселог млека*. О томе сведочи и потреба да се називима увозних

одговарајућа пословица. Еквивалент једној од српских скраћених варијанти (в. напомену бр. 22) забележен је у бугарском: *Парен каша духа* (РБЕ).

²⁵ Ради се о епизоди „Студентски протести испред дома Митар Мирич“ у којој новинар (Неле Карајлић) користи ову пословицу као познату народну мудрост.

²⁶ Сличан творбени модел пословице забележен је и у руском језику: *Обожжешься на молоко, станешь дуть и на воду* (Даль 1981: 333), а питање његовог порекла и распрострањености остало је ван оквира овог истраживања.

врста *јогурџа* за наше тржиште додају квалификатори који ће их разликовати од домаћег *јогурџа*, на пример, *грчки јогурџи* или *грчки џији јогурџа*. Тиме се наглашава да тај инострани јогурт никако није исто што и „наш“ јогурт. Лексема *јогурџи* би у српском језику и на нивоу савремене употребе могла бити формални, али не и семантички балкански турцизам. Оно што је њоме именовано није реалија карактеристична за турски језички и културни простор, већ је специфичност југословенског ареала, можда преузета из влашке традиције.

Циџирана лиџераџура

- БЕР: *Български етимологичен речник*. Софија: БАН, 1971.
- Даль, Владимир Иванович. *Толковый словарь живого великорусского языка I–IV* (Фототипско изд.). Москва: Русский язык, 1981.
- ДЕСНИЦКАЈА, Агния Василевна. „Типы лексических взаимосвязей и вопросы образования балканского языкового союза“. *Славянское языкознание, X Международнџи съезд славистов*. Москва: Наука, 1988, 131–150.
- ДОБРОДОМОВ И. Г. Новая Одежда старых слов, *Руская речь* 2 (1972): 67–70.
- ЗИРОЛЕВИЋ, Олга. „Из османске баштине“, *Полиџика* 07.02.2014.
- ИЛИЋ, Јован. *Песме*. Београд, 1894.
- ИЛЧЕВ, С. (Ед.). *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. Софија: Българска академия на науките, 1974.
- КАПЕТАНОВИЋ, Мехмед-бег Љубушак. *Народно благо*. Сарајево, 1888.
- КЛАЈН Иван и Милан Шипка. *Велики речник сџираних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2010.
- МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ. *Кнез Милош у џричама*. Београд: Ново дело, с.а.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. „Дијалекти у контакту – порекло и фонетски лик шест турцизама из јужне Србије“. *Јужнословенски филолог*, LVI / 3–4 (2000): 803–812.
- ПОПОВИЋ, Ђорђе. „Турске и друге источанске речи у нашем језику : грађа за велики српски речник“. *Гласник Српског Ученог Друшџива*, 59 (1884): 1–275.
- РБЕ: *Речник на български език*. Софија: Институт за български език, 1977–.
- РМС: *Речник срџскохрваџскога књижевног језика*. Нови Сад; Загреб: Матица српска; Матица хрватска, 1967–1976.
- РСА: *Речник срџскохрваџског књижевног и народног језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.

- РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, (2007).
- СЕВОРТАН, Э. В. *Этимологический словарь тюркских языков I*-. Москва: Наука, 1974–.
- ТРОЈАНОВИЋ, Сима. „Старинска српска јела и пића“. *Српски етнографски зборник* 2 (1896): 1–124.
- BAŃKOWSKI, Andrzej. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2000.
- CRYSTAL, David. *The Story of English in 100 Words*. New York: St. Martin Press, 2012.
- ÇETİN, ENGİN. „Divanü Lügati`t-Türk`teki yiyecek içecek adları ve bu adların Türkiye Türkçesindeki görünümleri“. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2 (2005): 185–200.
- DAUZAT, Albert, DUBOIS, J., MITTERAND, H. *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*. Paris: Librairie Larousse, 1964.
- ĐINĐIĆ, Slavoljub. „Orientalizam u poeziji Jovana Ilića“. *Uporedna istraživanja*. I, Beograd: Institut za književnost i umetnost (1976): 547–560.
- EREN, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi, 1999.
- KARAAĞAÇ, Günay. „Türkçenin Süt Ürünleriyle İlgili Sözlere Üzerine“. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, IV cilt (1988): 173–178.
- KLUGE, Fridrich. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. (W. Mitzka, Ed.) (20. Aufl.). Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1967.
- KOBYA, Elif Şebnem. „Kutadgu Bilig de Yiyecek ve İçecek Adları“. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8 (2013): 823–833.
- MARKOVIĆ, Dušan. *Kiselo mlečni proizvodi*. Zemun: Kuća štampe, 2009.
- MAŽURANIĆ, Matija. *Pogled u Bosnu ili kratak put u onu krajinu, učinjen 1839–40 po Jednom Domorocu*. Zagreb: Narodna tiskarna Dra. Ljudevita Gaja, 1842.
- ÖZDEN, Ali. Yoğurdun Tarihi. *Güncel Gastroenteroloji* 12/2 (2008): 128–133.
- PAPAHAĞI, Tache. *Dicționarul dialectului aromân : general și etimologic*. București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963.
- REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*, Brno: Leda, 2001.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1973.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–.
- ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (4. izd.). Sarajevo: Svjetlost, 1979.

TIKTIN, Hariton. *Rumänisch-deutsches Wörterbuch I–III*. (P. Miron, Ed.) (2. überarbeitete und ergänzte Auflage). Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1986.

YURDAKÖK, MURAT. „Yoğurdun Öyküsü Probiyotiklerin Tarihi“. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 56 (2013): 43–60.

ΛΚΝΕ: *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη] Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2001.

ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΙΣ, Γεωργιος. *Ετυμολογικό λεχικό της νεας ελληνικής γλωσσας*, Αθηνά. Κεντρο λεχικόλογιας Ε.Π.Ε., 2011.

Снежана М. Петрович, Мария С. Джинджич

КУЛЬТУРНОЕ ЗАИМСТВОВАНИЕ – СЕРБ. ЈОГУРТ
МЕЖДУ ВОСТОКОМ И ЗАПАДОМ

Резюме

В статье анализируется процесс культурного заимствования турецкого слова *yoğurt* ‘йогурт’ в сербский язык. Сначала рассматривается сербский лексический материал XIX в., в котором употребление слова *jo-gur̄i* раскрывает его маркированность как исключительно иностранного слова. В ходе сравнения со статусом значения и употребления слова *jo-gur̄i* в современном сербском языке, где оно является частью литературного языка, выделяются два разных слоя заимствования: османский турецкий и нетурецкий. Новейший, постосманский слой заимствования, проиллюстрирован употреблением слова *jo-gur̄i* в качестве компонента пословицы, являющейся калькой турецкого *Sünnen ağzi yanan yoğurdu (veya ayranı) üfleyerek yer (veya içer)* ‘на молоке обжѣгшись, на йогурт дует’. Сербский материал сравнивается с релевантными данными других балканских и европейских языков с целью показа комплексной картины путей этого культурного заимствования.

Ключевые слова: *jo-gur̄i*, сербский язык, турцизм, культурное заимствование, фразеология.

Snežana M. Petrović, Marija S. Đinđić

CULTURAL BORROWING – SERBIAN *JOGURT*
BETWEEN THE EAST AND THE WEST

Summary

The paper offers an analysis of the cultural borrowing process of the Turkish word *yoğurt* ‘yogurt’ in Serbian. The study begins with the analysis of the Serbian lexical material from the 19th century, when the word *jogurt* was marked as an exclusively foreign word. The comparison with the present status of the meaning and usage of the word *jogurt* in contemporary Serbian, in which the word is part of the standard language, shows two different layers of the borrowing process: the Ottoman Turkish period and the Non-Turkish one. The most recent, Post-Ottoman borrowing layer is illustrated by the usage of *jogurt* as an element of a proverb that is a calque from the Turk. *Sütten ağzı yanan yoğurdu (veya ayranı) üfleyerek yer (veya içer)* ‘who gets burned by milk, blows into yogurt as well’. Aiming to present a complex process of this cultural borrowing, the data from Serbian is compared to the relevant data from other Balkan and European languages.

Keywords: jogurt, Serbian language, turcism, cultural borrowing, phraseology.